

ALEKSANDER KRZYSZTOF SITNIK OFM

Wyższe Seminarium Duchowne oo. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej

PRÓBY REWINDYKACJI KLASZTORÓW BERNARDYŃSKICH W KALISZU I KAZIMIERZU BISKUPIM W XX WIEKU

W granicach archidiecezji gnieźnieńskiej w XV i XVI wieku zostały ufundowane na rzecz bernardynów między innymi klasztory w Kaliszu i Kazimierzu Biskupim. Obie te placówki należały od 1628 roku do wielkopolskiej prowincji zakonnej.

Niezwykłą hojność w stosunku do bernardynów okazał arcybiskup gnieźnieński Jan Gruszczyński (1464-1473), twórca fundacji nie tylko w Kaliszu, ale i w Łowiczu¹. Pierwsze budowle – klasztor z drewna i kościół pod wezwaniem św. Anny i św. Bernardyna ze Sieny z muru pruskiego – zostały wzniesione poza Kaliszem na Przedmieściu Toruńskim. Bernardyni objęli je w 1465 roku. Wkrótce rozpoczęli też budowę murowanego kościoła². Prymas polski Jan Gruszczyński w dokumencie erekcyjnym wystawionym 7 lipca 1466 roku w Opatowie wezwał mieszczan kaliskich do pomocy przy budowie świątyni, obdarzając ich odpustami. Budowę ukończono w 1486 roku. Konsekracji nowego kościoła pod wezwaniem Nawiedzenia NMP i św. Jana ante Portam Latinam dokonał arcybiskup gnieźnieński Bernard Maciejowski w 1607 roku. Król polski Kazimierz Jagiellończyk w dokumencie z 1489 roku potwierdził fundację i zwolnił klasztor z „podatków, danin i ciężarów”³.

Od momentu przejścia placówki bernardyni prowadzili ożywioną działalność duszpasterską przez niemal czterysta lat aż do powstania styczniowego. Kaliski klasztor był ważnym punktem zbiorczym walczących. Zakonnicy odbierali w kościele przysięgi powstańcze. Kapelan oddziału Mariana Langiewicza, Feliks Dąbrowski, był przez pewien czas naczelnikiem okręgu kaliskiego. Po upadku powstania i internowaniu przez władze austriackie udał się on na emigrację do Stanów Zjednoczonych. W klasztorze został aresztowany kleryk Anzelm Czapliński za przechowywanie i propagowanie wierszy powstańczych.

¹ T. Kozłowski, A.K. Sitnik, *Bernardyni łowiccy. Historia klasztoru i kościoła pw. św. Bartłomieja Apostoła w Łowiczu (1469-1806)*, Kalwaria Zebrzydowska 2015, s. 27-29; K. Kantak, *Bernardyni polscy, 1453–1572*, t. 1, Lwów 1933, s. 16, 27-28; N. Golichowski, *Przed nową epoką. Materiały do historii oo. Bernardynów w Polsce*, Kraków 1899, s. 42; S. Barącz, *Pamiętnik zakonu ww. oo. Bernardynów w Polsce*, Lwów 1874, s. 304.

² W. Murawiec, *Kalisz*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 107.

³ A.K. Sitnik, *Bernardyni w Kaliszu. Źródła pisane przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie*, [w:] *400 lat konsekracji pobernardyńskiego kościoła jezuitów w Kaliszu. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej historii świątyni i przylegającego do niej klasztoru*, red. J. Kacprzyk, A. Jacyniak, Kalisz 2007, s. 43-46; tenże, *Bernardyni w Kaliszu. Źródła pisane przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie*, „Kalisia Nowa” 2007, nr 2-4, s. 10-11; Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie (dalej: APBK) rkp. W-46, *Archivum conventus Calissiensis [Kalisz] ad Beatam Virginem Mariam Visitantem Elisabeth in archidioecesi Gnesnensi*, 1489-1804, s. 4-5, 6-8.

O powstańczą działalność zostali oskarżeni kaznodzieja Zygmunt Malinowski i brat zakonny Wawrzyniec Jarosz, zesłany do guberni archangielskiej. W klasztorze krótko przebywał kleryk Bartłomiej Rybus. W 1863 roku nałożono na placówkę kontrybucję w wysokości 600 rubli. W celu realizacji postanowienia namiestnika Królestwa Polskiego naczelnik powiatu kaliskiego 13 (25) czerwca 1864 roku polecił zająć wszelkie fundusze klasztoru. W momencie kasaty w grudniu 1864 roku kaliski konwent zamieszkiwało siedemnastu zakonników. Byli to: gwardian klasztoru Tadeusz Błeszczyński, były gwardian i definitor prowincji Antoni Majewski, lektor filozofii Aleksy Gołębiowski, kaznodzieja Błażej Gorbieński, magister kleryków Marian Sidorowicz, Makary Lewachowicz, Ignacy Ignaczewski, Feliks Dąbrowski, Kasjan Piessa; klerycy profesji: Atanazy Karwowski, Adolf Aranowski, Wincenty Rydlewski, Apoloniusz Kukowski, Ignacy Rumiński, Apolinary Maday; bracia laicy: Wenanty Siedlecki i Serafin Alachamowicz. Wymienieni ojcowie i bracia przewiezieni zostali do klasztorów w Kazimierzu Biskupim i Kole. O Rafale Podgórskim wiadomo, że udał się na emigrację do Belgii, potem do Włoch i tam zmarł w Asyżu w 1893 roku. W trakcie likwidacji zniszczono archiwum konwentu i kościoła oraz skradziono cenne wyposażenie świątyni. Książki z biblioteki klasztornej oddano do biblioteki miejskiej w Bydgoszczy, seminariów duchownych we Włocławku i Sandomierzu oraz do archiwum archidiecezjalnego w Poznaniu. Po usunięciu zakonników obiekt klasztorny przekazano rosyjskiemu kaliskiemu towarzystwu dobroczynności⁴.

Próbę rewindykacji klasztoru podjął prowincjał bernardynów Daniel Magoński (1902-1911). Wysłał on w 1906 roku dwóch zakonników, byłych reformatów, Patrycego Antosza i Piusa Szewczyka do Kalisza w celu podjęcia starań o odzyskanie konwentu. Zamieszkali oni w klasztorze poreformackim, ale po trzech latach na skutek wygaśnięcia ważności paszportów musieli wrócić do Galicji, nie załatwiwszy sprawy⁵.

Kolejną próbę rewindykacji klasztoru podjął po odzyskaniu przez Polskę niepodległości prowincjał bernardynów Sabin Figus (1918-1921). Zwrócił się w tej sprawie do biskupa kujawsko-kaliskiego Stanisława Zdzitowieckiego. 17 stycznia 1919 roku otrzymał jednak negatywną odpowiedź, motywowaną osiedleniem się już na terenie Kalisza franciszkanów konwentualnych:

W Kaliszu istnieją trzy klasztory gałęzi Franciszkańskiej, z których jeden został już obsadzony przez oo. Franciszkanów. Zakon ten na miasto niewielkie, jakim jest Kalisz (liczy bowiem niespełna 40000 mieszkańców) w zupełności wystarczy i potrzebom jego duchownym, przy ws półdziałaniu Duchowieństwa dwóch miejscowych parafii całkowicie zadośćuczyni. To też sprowadzenie tam innych jeszcze Zakonów tej samej gałęzi byłoby bezcelowem. Są atoli w dyecezyi mojej klasztory, których obsadzenie w obecnym czasie przez oo. Bernardynów byłoby bardzo pożądanem, jak i w Kole, Kazimierzu [Biskupim], Warcie, Złoczewie i Piotrkowie Trybunalskim. Wszystkie te klasztory są we względnie dobrym stanie i gotowe na przyjęcie porządkanych gości.

Te względu mając na uwadze wezwałem do Kalisza oo. Jezuitów, którym chcę

⁴ S. Przygodzki, *Losy bernardynów kaliskich i klasztoru w okresie zaborów (1793-1914)*, [w:] *400 lat konsekracji pobernardyńskiego kościoła jezuitów w Kaliszu. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej historii świątyni i przylegającego do niej klasztoru*, red. J. Kacprzyk, A. Jacyniak, Kalisz 2007, s. 69-72; H. E. Wyczawski, *Bernardyni polscy, 1772-1946*, t. 3, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 165; W. F. Murawiec, *Kalisz*, s. 112; tenże, *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie 1454-1864*, Kraków 1973, s. 185.

⁵ S. Przygodzki, *Losy bernardynów...*, s. 76; H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy...*, t. 3, s. 332; W. Murawiec, *Kalisz*, s. 113.

powierzyć duchowny kierunek i opiekę nad miejscową i okoliczną ziemiańską bardzo liczną inteligencją. Im też chcę oddać klasztor oo. Bernardynów i o udzielenie aprobaty dla mych planów wystąpiłem z prośbą do Stolicy Apostolskiej⁶.

Tego samego dnia 17 stycznia 1919 roku biskup Zdzitowiecki zwrócił się do Stolicy Apostolskiej z prośbą o przekazanie pobernardyńskich zabudowań kościelno-klasztornych jezuitom. Jego plany zaaprobował nuncjusz Achilles Ratti 19 lutego 1919 roku, o czym kanclerz kurii biskupiej powiadomił 13 września 1919 roku prowincjała Figusa⁷. Jezuita mieli za zadanie objąć opieką duchową inteligencję kaliską. 24 grudnia 1919 roku jezuita przejęli pobernardyński klasztor. Zamieszkało w nim pięciu zakonników. Pierwszym przełożonym został ks. Jan Sobaś⁸.

W 1920 roku jezuita postanowili urządzić w Kaliszu nowicjat. 4 listopada 1922 roku prowincjał Towarzystwa Jezusowego ks. Stanisław Sopuch⁹ przesłał prowincjałowi bernardynów Benedyktowi Wierciochowi zaproszenie na jego uroczyste otwarcie:

Zawiadamiam niniejszym najuprzejmiej Czcigodnego Ojca Prowincjała, że dnia 19 bm., w uroczystość św. Stanisława Kostki (pro populo) odbędzie się w Kaliszu otwarcie Kolegium i Nowicjatu naszego w budynkach, które nam Przewielebni oo. Bernardyni łaskawie odstąpili. Uroczystość ta miała się odbyć już we wrześniu, remont jednak, który w zrujnowanym klasztorze musiał być gruntownie przeprowadzony, odciągnął ją do listopada. W dowód wdzięczności, jaką żywimy dla Zakonu Przewielebnych oo. Bernardynów, zapraszam niniejszem najserdeczniej Czcigodnego Ojca do łaskawego wzięcia udziału w tej uroczystości. Przybędą na nią oprócz Najprzew[ielebniejszych] xx. Biskupów Diecezji Kujawsko-Kaliskiej Zdzitowieckiego, Krynickiego i Owczarka, także Arcypasterze najbliższych Diecezji, mianowicie xx. Kardynałowie Dalbor i Kakowski, x. Biskup Tymieniecki, a z x. Kardynałem Kakowskim przybędzie też x. Nuncjusz Lauri. Przypuszczam, że okazja zetknięcia się z tyloma xx. Biskupami będzie i dla Przew[ielebnego] Ojca Prowincjała na rękę, bo zapewne niejedno będzie do omówienia. Mam nadzieję, że Czcigodny Ojciec Prowincjał nam tej łaski nie odmówi i do Kalisza przybędzie dając mi oprócz dowodu przyjaźni i życzliwości, także stosowną sposobność do podziękowania Przewielebnym Ojcom w osobie Czcigodnego Ojca Prowincjała za wyświadczoną nam łaskę. Pragnąłbym też wiedzieć, gdzie Przewielebnemu Ojcu będzie składniej zamieszkać, czy u nas w kolegium, czy też u oo. Franciszkanów. [...] Program uroczystości będzie następujący: Przez 2 tygodnie przed 19 bm., tj. już od 5 bm. odbywać się będą rekolekcje, osobno dla niewiast, osobno dla mężczyzn, a równocześnie Nowenna dla młodzieży szkolnej. Biskupi Zdzitowiecki i Krynicki przyjadą już 16 bm. Obaj Kardynałowie, x. Nuncjusz i x. Biskup Tymieniecki, przyjadą 18 bm. po południu. W samą uroczystość, tj. 19 bm. o 7-mej x. Kardynał Kakowski będzie miał mszę św. dla mężczyzn kończących rekolekcje, o godz. 9 x. Biskup Zdzitowiecki mszę św. z nauką dla młodzieży szkolnej, o godz. 10.30 x. Prymas Sumę, w czasie której będzie krótkie kazanie, poczem procesja i Te Deum. Zaraz po procesji x. Biskup Zdzitowiecki dokona poświęcenia Kolegium i będzie obiad.

⁶ APBK rkp. RGP-e-52, Akta różne, 1883-1923, s. 1131-1132 (pisownia oryginalna).

⁷ Tamże, s. 1133, 1135.

⁸ S. Szymański, *Dzieje klasztoru pobernardyńskiego w Kaliszu obecnie jezuitów, 400 lat konsekracji pobernardyńskiego kościoła jezuitów w Kaliszu. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej historii świątyni i przylegającego do niej klasztoru*, red. J. Kacprzyk, A. Jacyniak, Kalisz 2007, s. 56; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 262, 628.

⁹ Stanisław Sopuch SJ (1869-1941), prowincjał galicyjski w latach 1919-1926; superior w Kaliszu w latach 1938-1941; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 633.

Po południu o 4.30 odprawi Nieszpory x. Biskup Tymieniecki, poczem odbędzie się akademja w Nowicjacie na cześć Dostojnych Gości, a po niej kolacja¹⁰.

W 1922 roku prowincjał Benedykt Wiercioch OFM (1921-1930) zgodził się na wydzierżawienie bernardyńskich zabudowań kościelno-klasztornych jezuitom na okres dziewięćdziesięciu dziewięciu lat¹¹.

Fundacja na rzecz bernardynów w Kazimierzu Biskupim ma podobną genezę. Biskup poznański Jan Lubrański uzyskał pozwolenie od papieża Leona X i arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego na wybudowanie klasztoru i kościoła poza obrębem miasta. Fundację zatwierdził król polski Zygmunt I Waza, a kapituła zakonna obradująca w Kobylinie w 1514 roku przyjęła ją. 26 września 1514 roku bernardyni przybyli do Kazimierza Biskupiego. Został im przekazany drewniany klasztor i kościół pod wezwaniem św. Jana Męczennika¹². Biskup fundator wraz ze swoim bratem uposażył nowo zbudowany kościół w argenteria, szaty i księgi liturgiczne. Autor inwentarza z 1532 roku wylicza te dary aż w dziewiętnastu punktach, wymieniając monstrancje, kielichy, szaty i księgi liturgiczne¹³. Biskup Lubrański powierzył bernardynom kazimierskim misję szerzenia kultu Pięciu Braci Męczenników Polskich, a z kościoła chciał uczynić ośrodek ich czci¹⁴. Kolejną murowaną świątynię konsekrował w 1522 roku biskup poznański Jan Latański. Zakonnicy prowadzili przy niej duszpasterstwo nieprzerwanie do 1898 roku¹⁵.

Bernardyni z klasztoru w Kazimierzu Biskupim licznie wzięli udział w powstaniu styczniowym. Należeli do nich: gwardian January Walkowski, kaznodzieja Wincenty Usarski (*vel* Uzarski), lektor Zefiryn Strupczewski, Stefan Cieśliński, Atanazy Karwowski, Rafał Stasinkowski oraz klerycy: Augustyn Rymarkiewicz, Michał Wieczorkiewicz, Maciej Morawski. W potyczce 24 marca 1863 roku poległ Stasinkowski oraz klerycy Rymarkiewicz, Wieczorkiewicz i Morawski, reszta zginęła 5 czerwca 1863 roku. Ocalało jedynie dwóch bernardynów: gwardian Walkowski i kaznodzieja Usarski, przeciw którym prowadzono śledztwo. Mimo to w czasie kasaty klasztorów konwent kazimierski oszczędzono. Istniał do 1898 roku, kiedy to został zniesiony, a zakonników przewieziono do Koła nad Wartą. Kościołem zaopiekowali się księża diecezjalni¹⁶.

¹⁰ APBK rkp. RGP-e-52, Akta różne, s. 1137-1138 (pisownia oryginalna).

¹¹ S. Przygodzki, *Losy bernardynów kaliskich...*, s. 76; H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy...*, t. 3, s. 360; W. Murawiec, *Kalisz...*, s. 113.

¹² H.E. Wyczawski, *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 127; K. Kantak, *Bernardyni...*, t. 1, s. 37-38; N. Golichowski, *Przed nową epoką*, s. 70; tenże, *Upominek dla czcigodnej zakonnej braci oo. Bernardynów w Galicyi i W. Ks. Krakowskiem*, cz. 1, *Szereg prowincjałów i wykaz wypadków znaczniejszych*, Lwów 1895, s. 10; S. Barącz, *Pamiętnik...*, s. 310; APBK, rkps S-ka-1, *Chronologia conventus Casimiriensis ad S. Joannem Baptistam et SS. V Martyres Polonos*, s. 70-72.

¹³ W. F. Murawiec, *Klasztor bernardynów w Kazimierzu Biskupim (1514-1898) i jego zasoby archiwalne w Archiwum Prowincji Bernardynów w Krakowie*, [w:] *Kult Pięciu Braci Męczenników w Kazimierzu Biskupim*, red. R. Jałoszyński, Kazimierz Biskupi 2003, s. 32; APBK, rkps S-ka-1, *Chronologia conventus Casimiriensis ad S. Joannem Baptistam et SS. V Martyres Polonos*, s. 88-89.

¹⁴ T. Dusza, *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. B. Migut, Lublin 2000, kol. 1292.

¹⁵ H.E. Wyczawski, *Kazimierz Biskupi...*, s. 127, 132.

¹⁶ P. Goldyn, *Franciszkanie w powstaniu styczniowym na ziemi konińskiej*, Konin 2002, s. 39-40, 48, 55-56; H. E. Wyczawski, *Bernardyni...*, t. 3, s. 163, 165; tenże, *Kazimierz Biskupi...*, s. 132; K. Grudziński, A. K. Sitnik, *Bernardyni w służbie Ojczyzny 1453-1953*, Kalwaria Zebrzydowska 2015, s. 226, 233.

W 1918 roku ks. Marian Hofman pełnił obowiązki rektora kościoła pobernardyńskiego, a ks. Antoni Nitecki proboszcza parafii. W 1919 roku prowincjał bernardynów Sabin Figus otrzymał od biskupa kujawsko-kaliskiego Stanisława Zdzitowieckiego propozycję przekazania zakonowi klasztoru w Kazimierzu Biskupim. Z powodu braków personalnych prowincjał odmówił. Wówczas biskup wystąpił z tą samą propozycją do Misjonarzy Świętej Rodziny. W kwietniu 1921 roku przyjechał z Wielunia do Kazimierza Biskupiego misjonarz ks. Antoni Kuczera. Po oględzinach placówki 5 maja 1921 roku wysłał on pismo do biskupa Zdzitowieckiego, w którym zgodził się na objęcie klasztoru pobernardyńskiego. Biskup prośbę rozpatrzył pozytywnie, polecając księżom Hofmanowi i Niteckiemu pomóc osiedlić się nowym mieszkańcom. 4 lipca 1921 roku osiedliło się w pobernardyńskim klasztorze czterech księży, czterech kleryków i trzech braci zakonnych. Pierwszym rektorem kościoła został ks. Antoni Kuczera. Prowincjał bernardynów Benedykt Wiercioch 22 kwietnia 1922 roku przekazał klasztor w Kazimierzu Biskupim Misjonarzom Świętej Rodziny¹⁷.

Od tego momentu w dziejach pobernardyńskich klasztorów w Kaliszu i Kazimierzu Biskupim rozpoczęła się nowa epoka.

PRÓBY REWINDYKACJI KLASZTORÓW BERNARDYŃSKICH W KALISZU I KAZIMIERZU BISKUPIM W XX WIEKU

Słowa kluczowe: bernardyni, klasztor, kasata, rewindykacja, Kalisz, Kazimierz Biskupi

W granicach archidiecezji gnieźnieńskiej w XV i XVI wieku zostały ufundowane na rzecz bernardynów między innymi klasztory w Kaliszu i Kazimierzu Biskupim. Obie te placówki należały od 1628 roku do wielkopolskiej prowincji zakonnej. Zostały skasowane po powstaniu styczniowym: Kalisz w 1864 roku, Kazimierz Biskupi w 1898 roku. Po nieudanych próbach rewindykacji prowincjał bernardynów Benedykt Wiercioch oddał w 1922 roku pierwszą Towarzystwu Jezusowemu, drugą zaś Misjonarzom Świętej Rodziny.

THE ATTEMPTS OF REPOSSESSION OF THE BERNARDINES' MONASTERIES IN KALISZ AND KAZIMIERZ BISKUPI IN THE 20TH CENTURY

Key words: Bernardines, monastery, dissolution, repossession, Kalisz, Kazimierz Biskupi

In the borders of Archdiocese of Gniezno in the 15th and the 16th century the monasteries in Kalisz and Kazimierz Biskupi were founded for the benefit of Bernardines. Since 1628 both monasteries belonged to the Greater Poland monastic province. After the January Uprising they were dissolved: Kalisz in 1864 and Kazimierz Biskupi in 1898. The general of the Bernardines Benedykt Wiercioch attempted to repossess the monasteries but was not able to do it and hence he gave Kalisz to the Society of Jesuit in 1922 and Kazimierz Biskupi to the Missionaries of the Holy Family.

¹⁷ H. E. Wyczawski, *Bernardyni polscy...*, t. 3, s. 360, 363–364; tenże, *Kazimierz Biskupi...*, s. 132; APBK rkp. RGP-e-52, Akta różne, s. 1153, 1157.

Bibliografia:

Źródła:

Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie

Archivum conventus Calissiensis [Kalisz] ad Beatam Virginem Mariam Visitantem Elisabeth in archidioecesi Gnesnensi

Akta różne

Chronologia conventus Casimiriensis ad S. Joannem Baptistam et SS. V Martyres Polonos

Opracowania:

Barącz S. (1874), *Pamiętnik zakonu ww. oo. Bernardynów w Polsce*, Lwów.

Dusza T. (2000), *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. B. Migut, Lublin.

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 (1996), oprac. L. Grzebień, Kraków.

Golichowski N. (1895), *Upominek dla czcigodnej zakonnej braci oo. Bernardynów w Galicyi i W. Ks. Krakowskiem*, cz. 1, *Szereg prowincjalów i wykaz wypadków znaczniejszych*, Lwów.

Golichowski N. (1899), *Przed nową epoką. Materiały do historii oo. Bernardynów w Polsce*, Kraków.

Gołdyn P. (2002), *Franciszkanie w powstaniu styczniowym na ziemi konińskiej*, Konin.

Grudziński K., Sitnik A. K. (2015), *Bernardyni w służbie Ojczyzny 1453-1953*, Kalwaria Zebrzydowska.

Kantak K. (1933), *Bernardyni polscy, 1453–1572*, t. 1, Lwów.

Kozłowski T., Sitnik A.K. (2015), *Bernardyni łowiccy. Historia klasztoru i kościoła pw. św. Bartłomieja Apostoła w Łowiczu (1469-1806)*, Kalwaria Zebrzydowska.

Murawiec W. (1985), *Kalisz*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska.

Murawiec W. F. (1973), *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie 1454-1864*, Kraków.

Murawiec W. F. (2003), *Klasztor bernardynów w Kazimierzu Biskupim (1514-1898) i jego zasoby archiwalne w Archiwum Prowincji Bernardynów w Krakowie*, [w:] *Kult Pięciu Braci Męczenników w Kazimierzu Biskupim*, red. R. Jałoszyński, Kazimierz Biskupi.

Przygodzki S. (2007), *Losy bernardynów kaliskich i klasztoru w okresie zaborów (1793-1914)*, [w:] *400 lat konsekracji pobernardyńskiego kościoła jezuitów w Kaliszu. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej historii świątyni i przylegającego do niej klasztoru*, red. J. Kacprzyk, A. Jacyniak, Kalisz.

Sitnik A.K. (2007), *Bernardyni w Kaliszu. Źródła pisane przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie*, [w:] *400 lat konsekracji pobernardyńskiego kościoła jezuitów w Kaliszu. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej historii świątyni i przylegającego do niej klasztoru*, red. J. Kacprzyk, A. Jacyniak, Kalisz.

Sitnik A.K. (2007), *Bernardyni w Kaliszu. Źródła pisane przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie*, „Kalisia Nowa”, nr 2-4.

Szymański S. (2007), *Dzieje klasztoru pobernardyńskiego w Kaliszu obecnie jezuitów, 400 lat konsekracji pobernardyńskiego kościoła jezuitów w Kaliszu. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej historii świątyni i przylegającego do niej klasztoru*, red. J. Kacprzyk, A. Jacyniak, Kalisz.

Wyczawski H. E. (1985), *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska.

Wyczawski H. E. (1992), *Bernardyni polscy, 1772-1946*, t. 3, Kalwaria Zebrzydowska.